

Somlai Péter Ferenc

A VOLKSBUND BUDAKESZIN – KÍSÉRLET A „NÉPISÉGI ELKÜLÖNÜLÉS” MEGTEREMTÉSÉRE EGY FŐVÁROS KÖRNYÉKI NÉMET TELEPÜLÉSEN

Bevezetés

A főváros környéki német településterületet a két világháború között erőteljes modernizációs és asszimilációs tendenciák jellemezték. Különösképpen igaz ez Budakeszire. A 19. század végéig alapvetően mezőgazdasági jellegű, bortermelő község a filoxéravész követően gyorsan iparosodni kezdett. A két világháború között a lakosság döntő többségét már az iparban, kereskedelemben, közlekedésben, szolgáltatásban és a közszolgálatban foglalkoztatottak adták, akik jelentős része naponta a fővárosba ingázott. A jó levegőjű, erdővel övezett település a fővárosiak – elsősorban a zsidó középosztály és kispolgárság – kedvelt nyaralóhelyének számított.¹

Budakeszi két népiskolájában – számos más, főváros környéki német településhez hasonlóan – már a századforduló idején áttértek a magyar oktatási nyelvre. A két világháború között mindkét iskola döntően a nyelvoktató, C típus szerint működött. A település kulturális élete jól szervezett és népszerű, de a

---

¹ Budakeszi társadalmi rétegződéséről bővebben: *Jautz M. Flamina: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged 1939. 68–89.*

magyarosodást szorgalmazó helyi elit által megfelelően kézben tartott egyesületek keretei között zajlott.²

A magyarosító törekvéseket jól illusztrálják a Gömbös-féle kisebbségi iskolarendelet által előírt vegyes nyelvű oktatás bevezetésének szabotálási kísérletei úgy az állami, mint az egyházi iskolafenntartók részéről.³ Ugyanez elmondható a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) működéséről is. Bár a szervezet budakeszi helyi csoportja országosan az elsők között, már 1924. december 26-án megalakult, a megyei, járási és helyi hatóságok, illetve a helyi értelmiség – mindenekelőtt Miller József plébános – sikeresen meg tudták akadályozni, hogy az egyesület ténylegesen működhessen és ellássa feladatát, a német nyelv és kultúra védelmét.⁴ Ilyen előzmények után a Volksbund megjelenése Budakeszin – mint általában a főváros környéki német településeken - különösen jelentős változást hozott.

---

² A budakeszi értelmiség jelentős része tehetős gazdacsaládok a középosztályba felemelkedett utódaként helyi származású volt. Közéjük tartozott Gödrösy (Gruber) János főjegyző, Martonfi (Martin) Antal gazdasági jegyző, Pentei (Pfendner) Antal és Erdőfi (Eszterle) Antal irodatisztek. Német származású volt az Isztimérről érkező iskolaigazgató Makk Róbert (Makl Ruprecht – érdekesség, hogy nem csak a családnevét, de a keresztnévét is magyarosította), a székesfehérvári születésű Miller József plébános és utóda, a Tolna megyei Nagyvejkén született Braun Gyula is.

³ Bővebben: *Somlai Péter Ferenc*: A Gömbös-féle kisebbségi iskolareform végrehajtása a főváros környéki német településeken. *Levéltári Szemle* 62. (2012: 4. sz.) 27–38.

⁴ *Paul Flach*: Ortsgruppengründungen des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins (1924–1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1938–1941). München 1968. 5. Az MNNE budakeszi helyi csoportjának története még feldolgozásra vár. Miller József plébános „nemzetiségi izgatásként” tekintett az egyesület megjelenésére, és igyekezett meggátolni kibontakozását. *Lelkipásztori jelentések 1924–26*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár 2008. 102. 1928-ban a főszoigabíró pénzügyi szabálytalanságokra hivatkozva felfüggesztette a helyi csoport működését. A felfüggesztés 1935-ig volt érvényben. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL PML), A Budakörnyéki járás főszoigabírói elnöki iratai (a továbbiakban: IV. 424.a.) 181/1935.

A *Volksbund* helyi csoportjának megalakulása Budakeszin

A budakeszi helyi csoport megalakulására a bécsi népcsoportegyezmény megkötése után mintegy két héttel, 1940. szeptember 15-én került sor, Pest megyében a hetedikként.⁵ Az alakuló gyűlésen Georg Goldschmidt, a szervezet alelnöke és Franz Jankovics, zsámbéki szövetségi tag képviselte a vezetőséget. Beszédeikből jól kirajzolódnak a *Volksbund* disszimilációs programjának legfontosabb elemei. Az eseményen a hatóság képviselőjében jelen lévő dr. Horváth János, a budakörnyéki járás főszolgabírója, jelentésében kiemelte, hogy „Goldschmidt György beszéde sokkal nyersebb és kellemetlenebb hangú volt, mint az eddig Basch részéről elmondott beszédek.”⁶ Goldschmidt a bécsi népcsoportegyezmény ismertetésekor kijelentette,

„hogy a hazai németiség Hitler különös védelme és oltalma alatt áll, és attól vár utasításokat. Basch *Volksbund* szervezete a német népcsoporthoz tartozók szervezete. Minden ezen szervezethez tartozó tag egyben német nemzeti szocialista, aki horogkereszt viselésére és Heil Hitler köszöntésre jogosult és más politikai pártnak tagja nem lehet. Az egyesület politikával nem foglalkozik,⁷ de német nemzetiszocialista világnézeti alapon áll.”

Az egyesület német iskolát, és kizárólag a német népcsoporthoz tartozó tanítók és hivatalnokok alkalmazását követelte. Éles hangon kelt ki az asszimilánsok ellen, „akik elhagyva német szokásaikat és nyelvük használatát, a németiség soraiból a legmagasabb állami és egyéni közfunkcionárius állásokba kerültek, mert ezek a

---

⁵ *Flach, P.*: Ortsgruppengründungen i. m. 18–19.

⁶ Goldschmidt a Basch Ferencnél radikálisabb *Volksbund*-vezetők körébe tartozott. Basch beszédeiben gyakran hangsúlyozta a kormány nagyvonalúságát és a magyar államhoz való hűség fontosságát is.

⁷ Utalás a nyilas mozgalomra, amely a főváros környéki német településeken meglehetősen népszerű volt és a *Volksbund* egyik legfontosabb riválisának számított.

németség számára elvesztek, és fajtájuknak az árulói.” Kijelentette, hogy a jövőben nem fogják tovább túrni a magyarosítást, a közelgő népszámláláson pedig „gondoskodni fognak arról, hogy minden német számba legyen véve, és a német népcsoport tagjai fogják kísérni az összeírókat, nehogy kényszer gyakoroltassék a hovatartozandóság kérdésében.”⁸

A hatóságok reakciója ellentmondásos és eleinte érezhetően zavart volt. A bécsi népcsoportegyezmény ugyanis a korábbiakhoz képest jóval több jogot biztosított a német nemzetiségi mozgalom számára, így kevesebb lehetőségük maradt, hogy adminisztratív eszközökkel akadályozhassák azt. Ráadásul a magyarosítást szorgalmazó alsó- és középfokú hivatalnokok és a helyi értelmiség, különösen pedig az asszimilánsok elleni éles támadás a *Volksbund* retorikájának egyik központi eleme volt. A kezdeti zavarodottságra jó példa a jelenlévő köztisztviselők reakciója Goldschmidt fentebb idézett budakeszi beszédére. „A gyűlésen részt vett a község vezetőjegyzője és gazdasági jegyzője. Mindkettő budakeszi származású és németajkú tisztviselő, és szomorúan mondták nekem, hogy ezen bejelentéseket hallva számukra csak egy marad: a nyugdíjaztatásukat kérni.”⁹ – fogalmazott a főszolgabíró.

A helyi csoport működése az első hónapokban – a Téli Segélyakció és az 1941-es népszámlálás

Bár az alispán csak 1941 februárjában hagyta jóvá a budakeszi helyi csoport működését, az már azt megelőzően élénk tevékenységbe kezdett. A főszolgabíró októberi jelentése szerint a *Volksbund*nak eleinte mintegy száz tagja lehetett, akik

---

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL) A Belügyminisztérium rezervált iratai (továbbiakban: K 149) 8. tétel 13920/1940

⁹ MNL OL, K 149 8. tétel 13920/1940. Gödrösy János vezetőjegyzőt és Mártonfi Antal gazdasági jegyzőt természetesen nem nyugdíjazták. A forrás inkább az alakuló gyűlést övező feszült légkört tükrözi.

német dalárdákat hoztak létre, és „fő tevékenységük abban áll, hogy ezek csak német nyelven beszélnek vagy köszönnek”. Az alakuló gyűlés óta „a község hangulata alaposan megváltozott”, és „az egyes kocsmákban szenvedélyes vitatkozások folynak a nyilaskeresztes párt és a Volksbund tagjai között.”¹⁰ Első jelentős rendezvényük, amelyről az általunk feltárt források tudósítanak, egy hajnalig tartó *Ortsgruppenball* volt 1940. december 28-án, a Stoflitz-féle vendéglőben.¹¹

A *Volksbund* kezdeti lendületéhez nagyban hozzájárult, hogy a népközösség (*Volksgemeinschaft*) eszméjének jegyében nagy hangsúlyt fektetett a szociális tevékenységre. A hamarosan kibontakozó, birodalmi mintára szervezett első Téli Segélyakció (*Winterhilfswerk*, WHW) jó alkalmat kínált arra, hogy népszerűsítse magát a szegényebb, elesettebb rétegek körében. A budakeszi helyi csoport 1941. február 9-én 70 rászorulóknak osztott ki cipőt, ruhát, lisztet és zsírt „bensőséges ünnepség” keretében, amelyet a magyarországi németek himnuszával kezdtek, és háborús indulókkal fejeztek be.¹² Az akció – mint a *Volksbund* szociális tevékenysége általában – túlmutatott a pusztán jótékonykodáson: a népközösség eszméjének hirdetése ugyanis sokak számára vonzó alternatívát kínált az erősen hierarchizált, kirívó jövedelmi különbségeket konzerváló Horthy-kori magyar társadalmi viszonyokkal szemben.¹³

A helyi csoport számára az első nagy kihívást az 1941. februári népszámlálás körüli kampány megszervezése jelentette. A *Volksbund* egyfajta erőpróbának

¹⁰ MNL PML, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának bizalmas iratai (a továbbiakban: IV. 401.a) 13/1940

¹¹ Deutsche Zeitung (a továbbiakban DZ), 1941. január 4. 4.

¹² Deutscher Volksbote (a továbbiakban DV), 1941. március 2. 4.

¹³ „Nálunk tudással sohasem lehetett pozíciót elérni és boldogulni, a protekció termelte ki a vezetőket. Itt állandóan a liberalizmus nótáját füttyülték, s erre kellett? a németeknek táncolni. Ezután nem így lesz. Az egyesület nem ismer parasztot, munkást és urat, előtte csak egy szent cél lebeg, s az a német nép. [...] A liberális rendszer bűne az is, hogy ha valaki beteg és kórházba akar menni, legelőször nem azt kérdezik tőle, hogy mi a baja, hanem, hogy mennyi a vagyona. Amikor ezeket a túrhetetlen állapotokat hangoztatni merem, az illetékes urak csak megpróbálták, és úgy vélték, hogy és is beteg lévén pihenésre van szükségem, majd öt hónapi pihenésre kényszerítettek.” – hangoztatta Basch Pécsváradon, 1940 őszén – utalva 1935-ös börtönbüntetésére. MNL OL, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és kisebbségi osztály (a továbbiakban K 28) 14. csomó 57. tétel 15150/1940.

tekintette a népszámlálást, és mindent megtett annak érdekében, hogy minél többen vallják magukat nemcsak német anyanyelvűnek, de német nemzetiségűnek is. Előadások, cikkek és rölapok sokaságával igyekezett mobilizálni a lakosságot, hangsúlyozva, hogy senkinek semmi hátránya nem származik német nemzetisége megvallásából, mert az adatokat szigorúan bizalmasan kezelik.¹⁴ Disszimilációs programjából következően hangoztatta, hogy az „anyanyelv az, amit az anya tanított, ha más nyelvet jobban is beszél az illető,”¹⁵ sőt, magyar nyelvű propagandaanyagot is terjesztett azok számára, akik már nem beszéltek németül.¹⁶

A kampányban a leghevesebb és legtöbb indulatot kiváltó viták a magyarországi német lakosság esetleges áttelepítése körül bontakoztak ki. Amióta Hitler 1939 októberében meghirdette a „német népi tagosítást” (*deutschvölkische Flurbereinigung*), a téma a *Volksbund* Achilles-sarkává vált, folyamatos támadási lehetőséget biztosítva ellenfeleinek, akik messzemenően éltek is a kínálkozó lehetőséggel. A magyarországi németek döntő többsége ugyanis hallani sem akart az áttelepítésről.¹⁷ A *Volksbund* ellenpropagandával igyekezett elvenni a támadások élet, ami azt eredményezte, hogy mindkét részről áttelepítéssel kapcsolatos híresztelésekkel próbálták befolyásolni a lakosságot.

„A legtöbb községben a *Volksbund* szervezetek vezetői a számlálói németiségi kérdésének megválaszolása terén a legfantasztikusabb híreket terjesztették, így egyesek úgy tudták, hogy mindenki, aki német nemzetiségűnek vallja magát, ki lesz telepítve Németországba, illetve Lengyelországba, sőt a gyarmatokba, mások viszont azt állították, hogy a németek itt maradnak, és azok Hitler uralma alá fognak kerülni,

---

¹⁴ DZ 1940. december 28. 4.

¹⁵ MNL PML, IV. 401/a 13/1940

¹⁶ MNL OL, K 149 5. tétel 9628/1941

¹⁷ A témáról részletesen: *Norbert Spannenberger: A magyarországi Volksbund*. Berlin és Budapest között. Bp. 2005. 332–342.

viszont azok, akik magyar nemzetiségűnek vallják magukat, azokat a német közösség kizárja maguk közül, és ezeket az Alföldre fogják a magyarok, illetve a cigányok közé elvegyíteni, mert a magyarok nem fogják befogadni őket. A lakosság fantáziáját annyira foglalkoztatták ezek a különböző hírek és mendemondák, hogy több községből érkezett jelentések szerint igen sokan a hivatalos órákon túl keresték fel a jegyzőket azzal a céllal, hogy négyszemközt beszélhessenek velük, mert mások előtt nem merték feltárni aggályait. Sokan bizalmasan elpanaszolták, hogy az egész családot hetek óta a nemzetiségi érzések izgatják. [...] Több községből bizalmasan jelentették, hogy a népszámlálás megtörténte után jelentkeztek egyesek azzal a kéréssel, hogy változtassák meg a nemzetiségi bejegyzést a számlálóbiztosok, mert ők nem voltak tisztában a vallomások megtétele idején a kérdés jelentőségével.” – fogalmazott a főszolgabíró.¹⁸

A népszámlálás eredményei a főváros környéki német településeken végül elmaradtak a *Volksbund* által vártaktól és világosan rámutattak arra, hogy a mozgalom kibontakozási lehetőségei korlátozottak. A főszolgabíró bizalmas értesülésekre hivatkozva már a hivatalos eredmények közzététele előtt jelentette, hogy a járás német anyanyelvű lakosságának 50–60%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát, külön kiemelve többek között Budakeszit.¹⁹ A községben a lakosság 63,3%-a vallotta magát német anyanyelvűnek, ami a korábbi népszámlálások adataival összevetve azt mutatja, hogy a *Volksbund* megjelenése és néhány hónapos tevékenysége legfeljebb némileg tudta fékezni az asszimilációt, de semmiképpen sem fordította vissza azt.²⁰

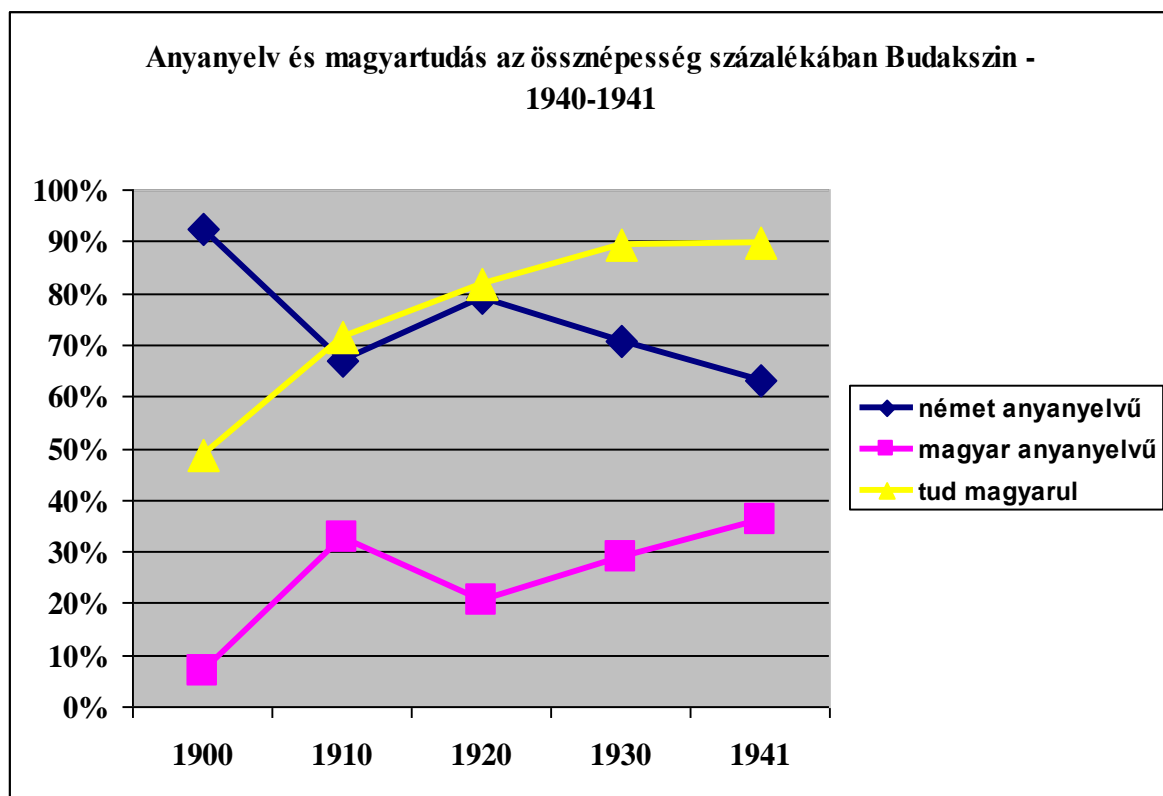
---

¹⁸ MNL PML, IV. 401.a 8/1940. A jelentésben foglaltakkal szemben a németek kitelepítésével kapcsolatos híreket elsősorban nem a *Volksbund* hívei, hanem ellenfelei terjesztették.

¹⁹ MNL PML, IV. 401.a 8/1940.

²⁰ Hozzá kell azonban tenni, hogy az 1930-as évtizedben nőtt a fővárosból kiköltöző lakosság száma. Ez szintén hozzájárult a magyar anyanyelvűek számának növekedéséhez, de arányuk legfeljebb

Ami pedig a népszámlálások történetében első ízben vizsgált nemzetiséget illeti, a budakesziek 69%-a magyarnak vallotta magát, ami a járás tizenkét, anyanyelv tekintetében német többségű községe között az ötödik helyet jelenti Pilisvörösvár (84,7%), Solymár (82,9%), Törökbálint (77,2%) és Torbágy (72,5%) után. Mindebből az is következik, hogy a német anyanyelvűek szűk többsége, 51,71 %-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát. (L. 1–4. diagramok.)

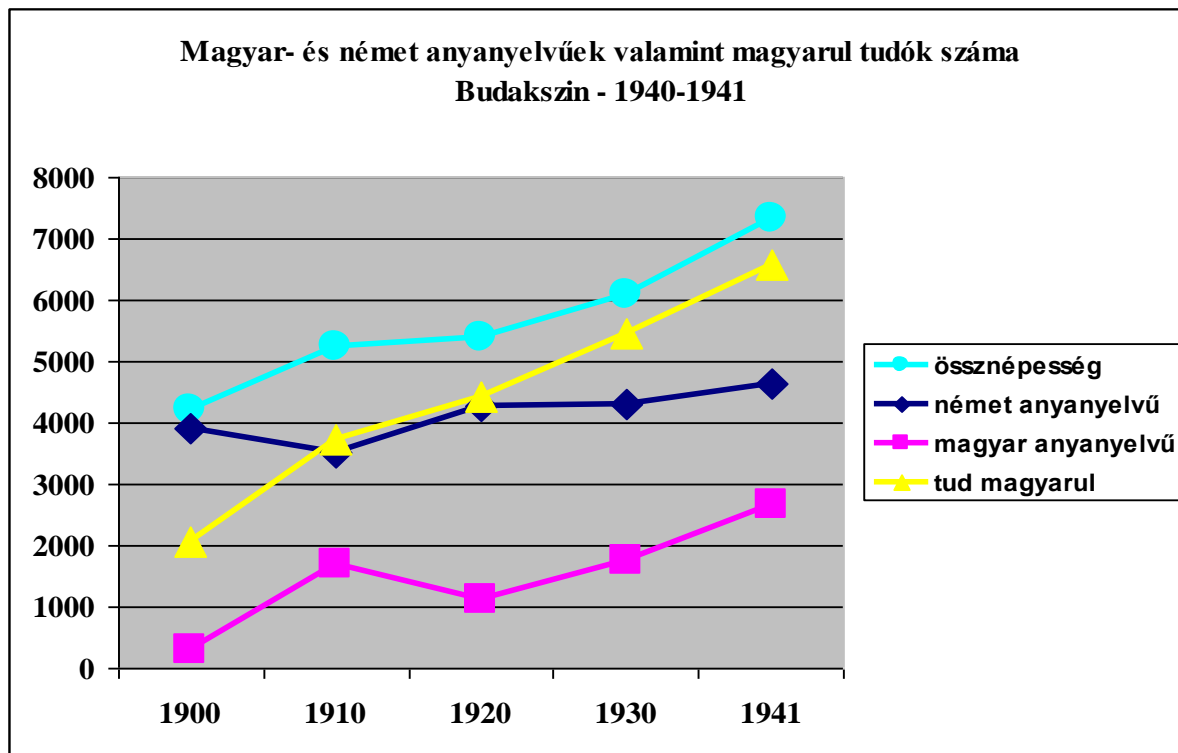

1. diagram²¹

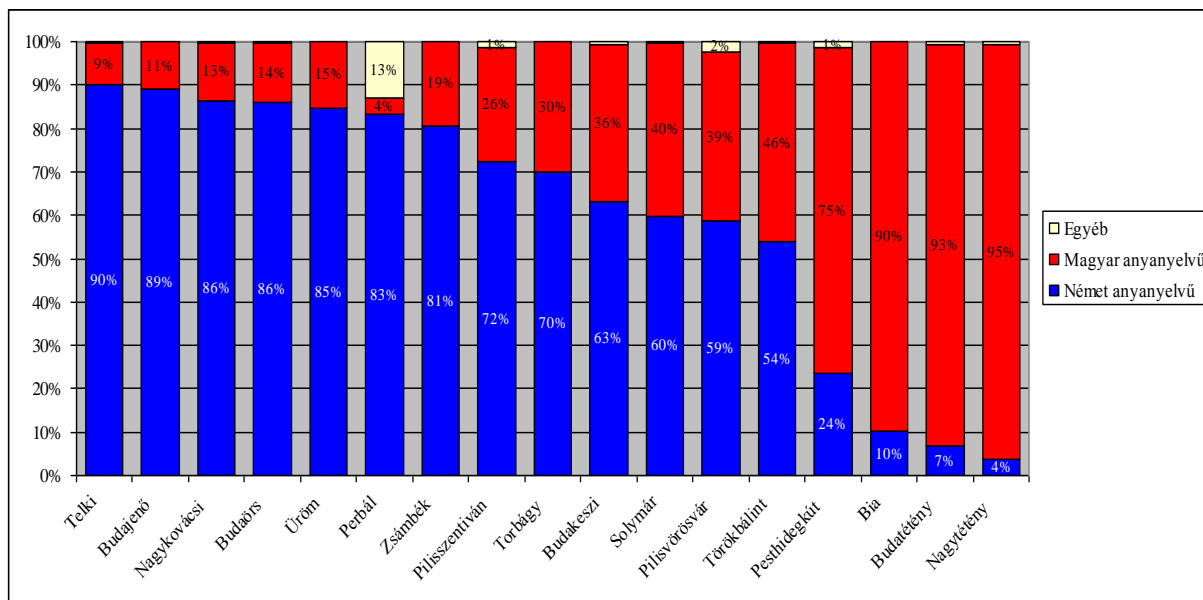
néhány százalékot tehetett ki. *Jautz, M. F.*: Budakeszi i. m. 69., 83. A kérdés tisztázása további kutatásokat igényel.

²¹ Valamennyi diagram a KSH népszámlálási adatai alapján készült (<http://konyvtar.ksh.hu/neda>).

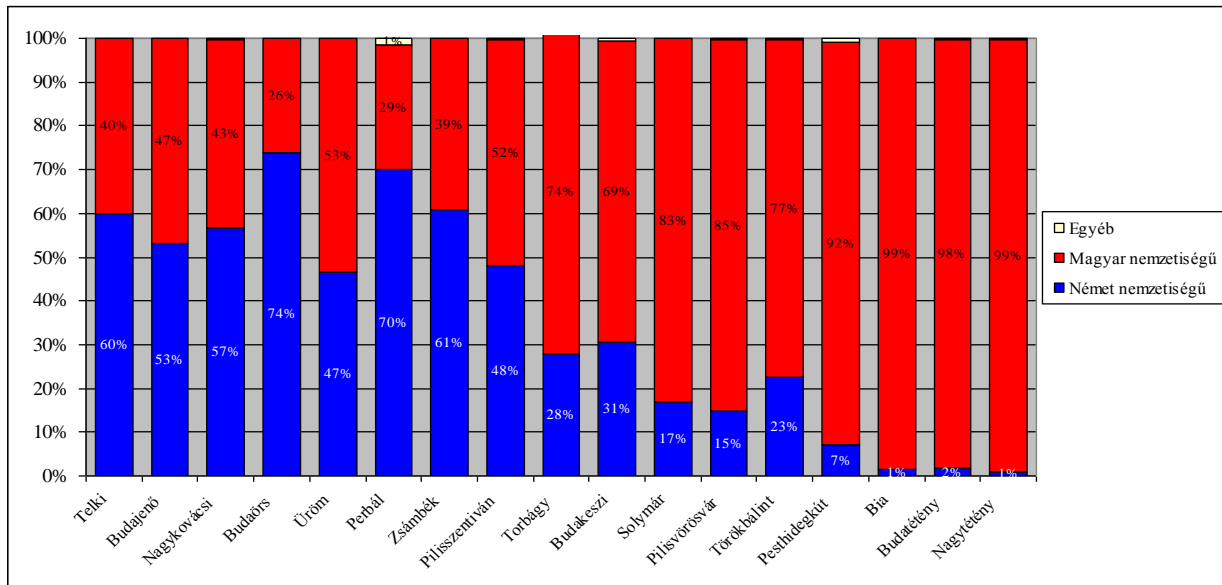

2. diagram

3. diagram. Az 1941-es népszámlálás anyanyelvi adatai (%).

4. diagram. Az 1941-es népszámlálás nemzetiségi adatai (%).

A „népiségi elkülönülés” megteremtésének kísérlete

Amint az a budakeszi helyi csoport megalakításakor elhangzott beszédekből is kitűnik, a *Volksbund* nagy energiákkal látott hozzá, hogy érvényt szerezve a bécsi népcsoportegyezményben biztosított jogainak, minél teljesebb mértékben megvalósítsa a „népiségi elkülönülés” (*völkische Aussonderung*) programját. Ez kezdetben a nemzetiszocialista mintákat követő népcsoportszervezet kiépítését és az ehhez szükséges infrastruktúra kialakítását jelentette, ami hosszabb távon a teljes – többek között kulturális, ideológiai, oktatási, közigazgatási és gazdasági – népcsoport-autonómia megteremtésének feltétele lett volna.²² Ennek megfelelően a

²² Budakeszin is létrejöttek a mozgalom náci mintákat másoló szekciói: a *Deutsche Jugend* (DJ) a gyermekeket, a *Frauenschaft* pedig a nőket tömörítette. Nyilván a község társadalmi összetételéből

Volksbund megkezdte azon területek demonstratív el- illetve visszafoglalását, amelyeken a megelőző évtizedekben részben vagy teljesen lezajlott a magyarosítás.

Kezdetben a legfeltűnőbb jelenség a *Volksbund*-tagok demonstratív német nyelvhasználata volt, amely a hivatalos szervekkel való érintkezésre és esetenként különböző formális, ünnepélyes alkalmakra is kiterjedt.²³ Budakeszin nagy feltűnést keltett például a *Volksbund* önálló fellépése a hősök szobránál, a szokásos halottak napi megemlékezésen.

„Az ünnepség közben, amidőn a káplán a beszédet befejezte, a Basch-szervezet egy tagja váratlanul felszólalt és kitért arra, hogy most van először alkalmuk, hogy e helyen német anyanyelvükön beszélhetnek. Beszéde különben megfelelő volt, a magyar hazáért és annak boldogulásáért való készségüket tartalmazta” – jelentette a fősztolgabíró.²⁴

A német nyelv használata különösen a hivatali érintkezésben számított jelentős változásnak, mert bár a magyar törvények előírták, hogy a nemzetiségi területeken a közigazgatás és a hatóságok tisztségviselőinek ismerniük kell a kisebbség nyelvét,²⁵ a hivatalokban többé-kevésbé elvárták az ügyfelektől, hogy a magyar nyelvet használják.

A nyelvhasználaton túl a *Volksbund* arra is erőfeszítéseket tett, hogy képviselői helyet kapjanak a hivatali apparátusban, legalábbis községi szinten. Budakeszin 1940 novemberében a szervezet saját jelölteket állított a képviselőtestületi választásokon. A közélet radikalizálódására jellemző, hogy a *Volksbund*-jelölteknek a nyilas párt

---

adódik, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatos szervezeteiről és akcióiról (*Erntekindergarten, Wirtschaftlicher Kriegsdienst der Heimat*) nemigen maradt fenn adat.

²³ Budaörsön például bevezették, hogy mindenki, aki magyarul megszólal, egy bizonyos összeget tartozik fizetni, amit a felépítendő Német Ház költségeire fordítanak. MNL PML, IV. 401.a 13/1940.

²⁴ MNL PML, IV. 401.a 13/1940.

²⁵ 4800/1923. ME sz. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtására. A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Főszerk. Balogh Sándor. Bp. 2002. 270–275. A két világháború közötti szövegeket válogatta és jegyzetelte Pritz Pál.

jelöltjeivel kellett megküzdeniük. A választás eredményeképpen nyolc nyilas jelölt mellett csak három „volksbundista” került az előjáróságba.²⁶ A szerény eredmény semmiképpen sem állt arányban a *Volksbund* kezdeti, harsány retorikájával. Kísérletet tettek német Levente-egyesület megalakítására is „kivitelezésre azonban még módot és formát nem találtak.” – írta a főszolgabíró 1941 áprilisában.²⁷

Az egyházi anyanyelvhasználat terén már nagyobb sikereket ért el a szervezet. A budakeszi helyi csoport alig egyhavi fennállás után, már 1940 októberében közvetlenül Shvoy Lajos székesfehérvári püspökhöz fordult azzal a kéréssel, hogy a nagymiséét minden vasárnap német nyelven tartsák meg.²⁸

A püspökség a kérést Braun Gyula plébánosnak továbbította, aki átmeneti megoldásként azt javasolta, hogy térjenek vissza az 1935-ös módosítás előtti állapothoz, azaz legyen a nagymise minden hónap első vasárnapján magyar, a többi három alkalommal pedig német. Felvázolt egy másik lehetőséget is, amely szerint valamennyi nagymiséén német, a 8 órás kismiséén pedig magyar szentbeszéd lenne, a 7 órás, német népénekes szentmise megtartása mellett. A plébános levele végén ugyan megjegyezte, hogy nem tartja helyesnek, „hogy a *Volksbund* templomügyekbe avatkozik, mert ez egyáltalán nem tartozik hozzá, amikor az egyházat úgyszólván úton-útfélen gyalázza”, végeredményben jelentős mértékben engedett a szervezet nyomásának. Ezzel az egyházon belüli, évtizedek óta zajló magyarosító tendencia megfordulni látszott. A püspök válaszában Braun „kipróbált lelkipásztori bölcsességére” bízta annak megítélését, „hogy az adott körülmények

---

²⁶ MNL PML, IV. 401.a 11/1940. és MNL PML, Budakeszi nagyközség iratai. Előjárósági iratok. (a továbbiakban V. 1016.-b) C/b 11.d. 7201/1940. Budaörsön arra is volt példa, hogy sikerült elérniük a számukra nem megfelelő hivatalnok menesztését. A helyi *Volksbund*-szervezet erőteljes nyomást fejtett ki a németül nem beszélő dr. Géczy István vezetőjegyző és Labuda Oszkár segédjegyző eltávolítása érdekében. Amikor a főszolgabíró értesült a dologról, jobbnak látta engedni, és maga segített az áthelyezés lebonyolításában. MNL PML, IV. 401.a 13/1940.

²⁷ MNL PML, IV. 401.a 8/1941.

²⁸ Székesfehérvári Püspöki Levéltár (a továbbiakban SzfvPL), No. 4511-4370/1940. Fontos előzmény, hogy 1935-ben a község vezetése és az egyházközség számos tagja kezdeményezésére, a plébános és a püspökség támogatásával csökkentették a német istentiszteletek számát és bevezették a leventék és iskolások számára kötelező, magyar nyelvű kismiséket.

között és elsősorban a plébánia híveinek lelki üdve szempontjából” hogyan lehetne a legcélszerűbben meghatározni a magyar és német nyelvű istentisztelet arányát.²⁹

A leglátványosabb eredményeket kétség kívül a kultúra és az oktatás területén érte el a *Volksbund*. Mint láttuk, leghamarabb a dalárdák, majd a zenekarok jöttek létre, hiszen ezeknek már a helyi csoport alakulási ünnepségek lebonyolításában is kulcsszerepük volt.

„A helyi szervezet megalakítás mindig azzal jár együtt, hogy a budapesti központból megjelennek a kiküldöttek a községben, kiválasztjuk a szervezkedéshez megfelelő anyagot, összegyűjtik mindkét nembeli megfelelő gondolkodású fiatalságot, ezeket német birodalmi dalokra megtanítták, szavalókórusokat alakítanak, és amikor ez a csoport a községben megfelelően ki van képezve, akkor a helyi csoport megalakításához a kérvényt benyújtják.” – áll a főszolgabíró 1940. októberi jelentésében.³⁰

A látványos, egyenruhás felvonulások, népdalestek, koncertek és táncmulatságok a tagtoborzást is szolgálták: „a budakörnyéki járás területén főleg az ifjúság megszervezése körül fejtettek ki nagyobb tevékenységet, és minden alkalmat megragadnak, hogy az ismeretes DJ³¹ egyenruhában énekszóval felvonuljanak, és

---

²⁹ SzfvPL, No. 4511-4370/1940. A további kutatásnak tisztázni kell, hogy végül milyen döntés született, de a tendencia egyértelmű. Valószínűleg szintén a *Volksbund* állt a Szegedről érkező fiatal kántort, Szendeff Kristófot támadó névtelen levél mögött is 1941 márciusában. Braun plébános legalábbis ezt gyanította. A püspöknek címzett névtelen levél szerzője többek kifogásolta, hogy a megszokott énekeket már nem hallani a templomban, ellenben a himnuszt túl gyakran éneklük. Az új kántor egyáltalán nem tart énekpróbákat a hívekkel, az imákat pedig egy egyszerű hívő kezdi el helyette. A plébános cáfolta a vádakat – megemlítve, hogy Szendeff az egyházi énekkarnak karácsonyra egy Schubert misét tanított be, de elismerte, hogy a német imákat nem a kántor kezdi, mert ezeket nem ismerte, amikor Budakeszire érkezett. SzfvPL, No. 4511-829/1941.

³⁰ MNL PML, IV. 401/a 13/1940.

³¹ DJ = *Deutsche Jugend*, a *Volksbund* ifjúsági szervezete.

ezzel igen nagy hatást érnek el.” – írta a főszerkesztő 1942 nyarán.³²

A *Volksbund* kulturális tevékenysége azonban túlmutatott a német nyelv és néphagyományok pusztá ápolásán, és a szociális tevékenységhez hasonlóan erősen átideologizált volt. A kulturális rendezvényeknek elsősorban „közösségi élményt” kellett nyújtania, amely a „népközösséghez” való erősebb kötődést volt hivatott elősegíteni.

„Az énközpontúság (individualizmus) nekünk, németeknek már semmit sem jelent, mert ma olyan korban élünk, amely a közösségi érzés fejlesztését tűzte ki célul. Német világnézetünk azt tanítja, hogy a szociális érzés egyet jelent a nemzeti érzéssel. Ez a felfogás különbözteti meg a mi nemzetiszocialista kulturális akaratunkat (*Kulturwillen*) a túlhaladott liberális korszakétól.”³³ – írta a *Deutsche Zeitung* a *Volksbund* színházi munkájának jelentőségéről.

Bár a közvetített kulturális tartalmak jelentékeny hányada népszerű, szórakoztató jellegű volt,³⁴ fontos szerep jutott a birodalomból származó, nácizmushoz kötődő szerzők műveinek. A dalárdák esetében például a hagyományos és valóban fenyegetett magyarországi német népdalkincs megőrzése alárendelt szerepet játszott az új, ideológiai tartalmat hordozó művek terjesztése mellett.³⁵

A „népinémet elkülönülés” Budakeszin az oktatásban is messzemenően megvalósult, ami országos szinten egyáltalán nem volt jellemző. A *Volksbund* a bécsi

---

³² MNL OL, K 149 5. tétel 7138/1942.

³³ DZ 1941. április 11. 4. Warum Spielschar? Warum Wanderbühne? Ford. S.P.F.

³⁴ A *Deutscher Volksbote* beszámolója szerint a *Volksbund* budakeszi színtársulata 1941 karácsonyán mutatta be a *Die Junggesellensteuer* című vígjátékot, amelyet a nagy sikerre való tekintettel hatszor kellett megismételni, és így mintegy háromezren láthatták. Az 1942. január 4-i előadáson Franz Basch népcsoportvezető is jelen volt. DV 1942. január 8. 3.

³⁵ Legalábbis a vezetőség elképzelései szerint. DZ 1942. március 5. 53. Bausteine der Musikarbeit.

népsoportegyezményben ugyan megkapta a jogot, hogy saját iskolákat alapítson, azt azonban hiába várta a magyar kormánytól, hogy a már meglévő kisebbségi iskolahálózat feletti ellenőrzést átengedje neki. Ilyen korlátozott lehetőségek között a szervezet fennállása során mintegy másfél tucat saját népiskolát volt képes létrehozni, többnyire ún. „népiségi szükségterületeken” („auf völkischen Notstandsgebieten”), azaz olyan településeken, amelyeken az asszimiláció előrehaladottabb állapotban volt.³⁶ A fővárosban, illetve környékén a *Volksbund* összesen négy népiskolát alapított, Budakeszi mellett Óbudán, Budakalászon és Budafokon.

A budakeszi *Volksbund*-népiskola 1941 szeptemberében nyitotta meg kapuit, két Erdő utcai bérelt házban, négy tanítóval. A beíratott 171 tanuló a korosztály valamivel kevesebb, mint egynegyedét tette ki. A tanítók száma hamarosan ötre, végül hatra, a tanulóké pedig 208-ra emelkedett. Így a budakeszi *Volksbund*-iskola a soproni mellett a legnagyobb volt az országban.³⁷

Az, hogy pontosan milyen körülmények tették lehetővé, hogy az iskola éppen Budakeszin jöjjön létre, nem teljesen tisztázott. A tanítók valamennyien más községekből érkeztek.³⁸ Az intézmény igazgatójának Steiner (Sziklai) István, volt pilisszentiváni tanítót neveztek ki.³⁹ A főszoigabíró jelentése kiemelte, hogy a beiratkozott tanulók többsége a lakosság legszegényebb rétegeiből került ki.⁴⁰

---

³⁶ Az oktatási minisztérium 1942. március 17-én a *Volksbund* 17 népiskolájának működését hagyta jóvá. Érdekes, hogy a legnagyobb számú, 5 fős tantestületet Budakeszin engedélyezte. DV 1942. április 24. 3.

³⁷ Tóth Ágnes: Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben. Kecskemét 1998. 35.

³⁸ MNL PML, A Budakörnyéki járás főszoigabírójának közigazgatási iratai (a továbbiakban IV-424.b.) 11676/1941. A csendőrség jelentése szerint Nemeskéri Mihály Komárom megyei Baj községből, Hauser Anna és még két ismeretlen személy Csillaghegyről érkezett.

³⁹ Steiner Pilisszentivánon Rösser Ignác tanítóval együtt sokat tett azért, hogy 1940 végére a főváros környékének egyik legaktívabb helyi csoportját építse fel. Botrányokkal tarkított tevékenysége hamar magára vonta a hatóságok figyelmét. Igazgatósága rövid ideig, vélhetően csak néhány hónapig tartott, további sorsa egyelőre ismeretlen. MNL PML, IV. 401.a 8/1941

⁴⁰ MNL OL, K 149 5. t. 57. d. 5216/1941

A „népiségi elkülönülés” ideológiai jelentősége az oktatásügyben különösen markánsan jelentkezett:

„Az iskolai munkának a totális népnevelés keretei között kell zajlania. [...] A német népközösség ma minden egyes néptárs sorsáért és jövőjéért felelősséget érez. [...] Mindebből logikusan következik a német népközösség azon igénye, hogy a német meggyőződés és akarat iskolájától minden népidegen nemzeti és nemzetközi nevelési faktort távol tartson.” – fogalmazott a *Volksbund* iskolaügyi osztályvezetője a *Deutsche Zeitung* hasábjain.⁴¹

Jellemző, hogy az ideológiai és testnevelésnek kiemelt szerepet tulajdonítottak a hagyományos ismeretközléssel szemben. A tanulók összetartozás-tudatát erősítendő messzemenően éltek a zene és a sport adta lehetőségekkel, különösen a kézilabdát és a látványtornát népszerűsítették.

Az oktatásügyet felhasználva a *Volksbund* kísérletet tett a magyarországi németiség múltképeinek, történelmi tudatának formálására is. A tananyagban – a korábbiakkal ellentétben – hangsúlyosan helyet kapott a magyarországi németiség betelepülésének, civilizációteremtő teljesítményének tárgyalása, illetve a birodalmi német területek kultúrája, történelme és földrajza.⁴²

Ezek a törekvések azonban túlmentek a korábbi, hungarocentrista narratíva kiigazításán, és egyfajta erősen nemzetiszocialista jellegű, saját mitológia megteremtését célozták. A *Volksbund* által kreált és demonstratív módon használt német helyiségneveknek például az esetek döntő többségében semmilyen történelmi

---

⁴¹ DZ 1941. december 1. 5. Ford. S.P.F. Míg az észak-erdélyi tanárok igen radikálisam kiálltak a nemzetiszocialista elvek átvétele mellett, a Johann Weidlein, a budapesti Jakob Bleyer Gimnázium igazgatója némileg mérsékeltebb állásponton volt. DZ 1940. december 7. 4., DV 1941. december 7. 6–7.

⁴² DV 1943. február 19. 6., DZ 1942. április 1. 3.

alapja nem volt.⁴³ Birodalmi mintára kísérletet tettek a mozgalom mártírjai kultuszának megteremtésére is.⁴⁴

Nagy eredményt jelentett a budakeszi *Volksbund* számára, hogy az 1942/43-as tanévtől kezdve a hatóságok engedélyezték, hogy népiskolája mellé polgári iskolát is nyisson. Ez azért volt jelentős, mert a településen egészen addig egyáltalán nem létezett eleminél magasabb szintű iskola, csak egy hároméves gazdasági továbbképző és egy iparostanonc-iskola. Aki tehát tovább akart tanulni, kénytelen volt naponta bejárni a főváros – magyar nyelvű – polgári és középiskoláiba.⁴⁵ Az iskola bővülését követően az Erdő utcai épület szűknek bizonyult, és 1943 pünkösdjén megkezdték az új, korszerű iskola építését.⁴⁶ Mint később látni fogjuk, a *Volksbund* fennállásának utolsó hónapjaira a „népiségi elkülönülés” részben egyházi vonatkozásban is megvalósult, legalábbis a hitoktatás tekintetében.

A fennmaradt források tükrében úgy tűnik, hogy a *Volksbund* gazdasági elkülönülést célzó törekvései bizonyultak a legkevésbé sikeresnek. Saját szövetkezetek és pénzüzetek nagyobb mértékű kiépítéséhez a főváros környéki *Volksbund*-csoportok nem bizonyultak eléggé erősnek. Az eredménytelenségben szerepet játszottak a kormányzat ellenlépései és az idő rövidege is.

A *Volksbund* bázisa

⁴³ A magyarországi németek általában a települések magyar nevéből eredő változatokat használtak német nyelvjárásaikban, például: Budakeszi: *Wudigeß*, Pilisvörösvár: *Werischwar* stb. Ezekkel szemben a *Volksbund* új neveket kreált irodalmi német nyelven. Ezek gyakran utaltak a település valamilyen jellegzetességére, vagy tükörfordítások voltak, pl: Budakeszi: *Johannistal*, Pilisvörösvár: *Rothenburg*, Pesthidegkút: *Kaltenbrunn*, Solymár: *Falkenau*, Vecsés: *Gartenau* stb.

⁴⁴ A piliscsabai Turányi Györgyöt 1941. január 1-jén éjjel – a főispán jelentése szerint – véletlenül agyonlőtték. A *Volksbund* az eszme áldozatának tüntette fel a fiatalembert, és drága síremléket állított neki, amire az eredeti nevét – Stribik – vésték fel, a szülők tudta nélkül. L. MNL OL, K 149 5. tétel 57. d. 5216/1941.

⁴⁵ A helyzeten csak kevéssé változtatott, hogy a *Volksbund* saját Gimnáziumot hozott létre Budapesten. 1942 nyarán 13 budakeszi gyermek tett sikeres felvételi vizsgát. DV. 1942. július 3. 3.

⁴⁶ DV. 1943. június 11. 5. Egyes források utalnak arra, hogy a *Volksbund* óvodát is létesített, de erről kevés információ maradt fenn.

A *Volksbund* társadalmi bázisának feltérképezését nagyban megnehezíti a források hiánya, illetve megbízhatatlansága. A szervezet saját dokumentumait a háború végén kimenekítették az országból, vagy megsemmisítették. A háború után keletkezett, karhatalmi szervek által összeállított *Volksbund*-listák pedig pontatlanok és manipuláltak.

A hatóságok jelentéseikben rendszerint a fiatalságban, a német mozgalom korábbi híveiben, illetve a meggondolatlan, felelőtlen, vagyontalan néprétegekben jelölték meg a mozgalom fő bázisát.

„Általánosságban tehát megállapítható, hogy a járás községeiben a tehetősebb gazdák és jobb iparosok távol tartják magukat a *Volksbund*tól. A *Volksbund* tagjai főleg az ifjúságból és olyan egyénekből kerülnek ki, akiknek érzelmi kapcsolataik a németekkel azelőtt is megvolt, túlnyomó részben azonban azokból, akik eddig minden felbukkanó pártba válogatás nélkül részt vettek. A volt szocialista, demokrata és kommunista pártban szereplők csaknem kivétel nélkül a *Volksbund* vezető tagjai között foglalnak helyet. Budaörs községben a *Volksbund* szervezetbe belépők közül 10 büntetett előéletűnek bizonyult. Ezeket a *Volksbund* vezetősége a párttagok soraiból törölte. Budakeszi községben pedig a *Volksbund* szervezet elnöke lopásért és orgazdaságért féléves elzárás büntetésben részesített egyén.”⁴⁷ – fogalmazott a főszolgabíró 1940. novemberi helyzetjelentésében.⁴⁸

---

⁴⁷ Hofherr Lőrinc budakeszi kereskedő, helyicsoport-vezető, majd az őt követő Eszterle János személyéről eddig nagyon kevés adat áll rendelkezésre. 1943 tavaszától Sziklai-Simayer Ferenc (1908) szabómester volt a helyi csoport vezetője. Magyarosított német nevét 1944-ben vette vissza.

⁴⁸ MNL PML, IV. 401.a 13/1940

A hatóságok tehát igyekeztek bagatellizálni és kriminalizálni a mozgalmat, különösen a kezdeti időszakban. Megfigyelhető az is, hogy a *Volksbund* szervezésben elért sikereit szinte kizárólag a falu nyugodt életét felforgató, külső, idegen befolyás eredményének tartották.⁴⁹

Mindkét állításnak van valóságalapja, de önmagában mindkettő erősen túlzó. Budakeszi esetében az eddig feltárt források alapján egyelőre nem rekonstruálhatjuk pontosan a mozgalom társadalmi bázisát.⁵⁰ A tagság zöme vélhetően valóban a szegényebb rétegekből verbuválódott, azonban a források szerint a gazdagparasztság is képviseltette magát soraikban.⁵¹

A *Volksbund* népszerűségét ugyanis nem lehet kizárólag szociális tevékenységével magyarázni. Fontos volt, hogy a szervezet rövid időn belül ki tudta elégíteni a helyi némettség egy részének azon önszerveződési és kulturális igényeit, amelyekkel kapcsolatban a magyar hatóságoktól már régóta hiába várt pozitív hozzáállást. A népközösség eszméjének hangoztatása sokakat vonzhatott. Ezt illusztrálandó érdemes idézni a *Volksbund*-iskola első karácsonyi ünnepségén elhangzott beszédből:

„Ezt a napot arany betűkkel kellene Budakeszi német nagyközség történetében feljegyezni, mert néhány évtizede ez az első eset, hogy német

⁴⁹ MNL OL, K28 115. csomó 193. tétel II. 676/1941.

⁵⁰ Pontos adataink csak a vezetőségről vannak. A 18 személy átlagéletkora 31 év, de csak ketten negyven felettiek, a legidősebb 48 éves. Döntő többségük – 14 fő – kisiparos, ketten kereskedők és van köztük egy üzemvezető és egy napszámos is. Az ifjúsági tagozat tagjai egy földműves kivételével valamennyien kisiparosok. MNL PML, IV. 424.b 4657, 1085/1941.

⁵¹ Braun Gyula plébános a Katolikus Gazdakörrel kapcsolatban megjegyzi, hogy „amikor a helybéli *Volksbund* megalakult, akkor a kör több tagja a világi elnökkel együtt a *Volksbund*-ba lépett, és a kör helyiségeit a Hitlerjugend összejöveteleinek megtartására engedte át. Ettől fogva az idősebb gazdák egyáltalán nem jelentek meg többé a kör helyiségében, az ifjúság pedig a kör bútorzatát tönkretette.” *Braun Gyula: A plébánia története.* 34–35. o. Eredeti kézirat a budakeszi római katolikus plébánián. Eiler Ferenc a hartai *Volksbund*-tagság társadalmi viszonyait a fennmaradt adóívekkel egyeztetve rekonstruálta és arra az eredményre jutott, hogy „a leggazdagabb családoktól kezdve a középrétegeken át a legszegényebbekig” a község minden társadalmi rétege képviselte magát a szervezetben. *Eiler Ferenc: Németek, helyi társadalom és hatalom.* Harta, 1920–1989. Bp. 2011. 81.

népiskola tanulói német nyelvű műsorral lépnek szüleik elé. Szüleik és nagyszüleik büszkén és örömmel tekinthetnek rájuk, mert őket német szellemben nevelik, és nem kell többé szégyenkezniük anyanyelvük és származásuk miatt.”⁵²

Konjunkturális tényezők is közrejátszhattak: a hatóságok többször utaltak arra, hogy 1940–1941 folyamán, a jelentősebb német győzelmek idején érezhetően megnőtt a mozgalom híveinek száma.⁵³ Mindezen tényezőknek együtt döntő szerepe lehetett abban, hogy 1940 utolsó hónapjaiban a *Volksbund* sikeresen magához tudta vonzani a Nyilaskeresztes Párt (NYKP) tagjainak jelentős részét – mint arról a későbbiekben még szó lesz.

Reakciók és ellenfelek

A *Volksbund* megjelenésétől kezdve élesen megosztotta a német települések lakosságát, és ez Budakeszin sem nem volt másképp. A község magyarosodásáért síkra szálló előljáróság és az értelmiség természetesen ellenezte a disszimilációs törekvéseket. Mint láttuk, kezdetben a helyi hatóságok egyfajta csalódott tehetetlenséggel reagáltak a bécsi népcsoportegyezményt követő fejleményekre. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a lemondtak volna arról a szándékukról, hogy a mozgalom kibontakozását lehetőségeikhez mérten igyekezzenek gátolni. A katolikus klérus és kevés kivételtől eltekintve az alsópapság is a *Volksbund*dal szemben foglalt állást.⁵⁴

---

⁵² DV 1941. december 22. 4. Ford. S.P.F.

⁵³ MNL PML, IV. 401.a 8/1940.

⁵⁴ Részletesebben a témáról: *Marchut Réka: Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*. Budapest–Budaörs 2014. 85–91. Aubermann Miklós budaörsi plébános a kevés kivétel egyikeként támogatta a *Volksbund*ot,

Miután 1940 őszén egyre több településen alakult meg a *Volksbund* helyi csoportja, Pest megye főispánja megállapította, „hogy ha megfelelő ellenintézkedés és hatásos ellenpropaganda nem indul meg, úgy rövid időn belül az eddig nyugodt megértésben és együttműködésben élő kisebbségi falvak lakossága közt tarthatatlan szélsőséges irányzat fog lábra kelni, amelyet a hatóságok nem fognak tudni a normális keretek közé visszaszorítani.”⁵⁵

A nyílt konfrontációt azonban lehetőleg kerülték – tekintettel a népcsoportegyezményre és a Harmadik Birodalomra, mint háborús szövetséges nagyhatalomra. Mindazonáltal éberren figyelték, mikor lépi át a *Volksbund* rendezvényein a szigorúan szabályozott kereteket. A főszolgabíró például iparendedélyeik megvonásával fenyegette meg a vendéglősöket, miután tudomására jutott, hogy egy zsámbéki táncmulatságon valaki engedély nélkül beszédet mondott.⁵⁶ Legjellemzőbb az volt, hogy a *Volksbundot* közvetetten, ellenfelek erősítése révén, illetve ellenpropagandával igyekeztek gyengíteni. Budakeszin például a főszolgabíró intézkedett a *Volksbund* népszerű és sikeres jótékonyági tevékenységének ellensúlyozása érdekében, és tiszti értekezletet hívott össze, hogy a többi községgel egyeztessen.⁵⁷ Hasonlóképpen járt el a *Volksbund*-elemi iskolájának engedélyezésekor is: azonnal felvette a kapcsolatot a kultuszminisztérium illetékes szakreferensével, és kérte, hogy a megfelelő eszközökkel támogassa a község két régi elemi iskoláját.⁵⁸ Ezek mellett katonai behívásokkal tudták a leghatékonyabban

---

aminek minden bizonnyal szerepe lehetett abban, hogy Budaörs a mozgalom legjelentősebb bázisává vált a főváros környékén.

⁵⁵ MNL PML, IV. 401.a 13/1940.

⁵⁶ MNL PML, IV. 401.a 8/1941. Jellemző, hogy a csendőrség azért nem tudott közbelépni, mert az egész községben senki nem volt hajlandó tanúskodni.

⁵⁷ MNL PML, IV. 401.a 8/1941. Az ügy részleteiről keveset tudni, mert a tiszti értekezlet jegyzőkönyve nem maradt fenn.

⁵⁸ MNL PML, IV. 401.a 8/1941. 1944 januárjában hatóságok nem engedélyezték az új, emeletes *Volksbund*-iskola terveit, arra hivatkozva, hogy azok nem felelnek meg a falusias építési övezetnek és környezetnek. Elképzelhető, hogy e döntés mögött is a mozgalom akadályozásának szándéka állt. MNL PML, Budakeszi nagyközség iratai. Előjárósági iratok. (a továbbiakban V. 1016.b) Cb-14. d. 651/1944.

gyengíteni a helyi csoportok működését.⁵⁹

A következő példa jól illusztrálja, hogy az állami és egyházi hatóságok, adott esetben korábbi ellentéteiken felülemelkedve, sikeres ellenlépéseket tettek a *Volksbund* befolyásának ellensúlyozására. Amikor a *Volksbund* 1942 nyarán engedélyt kapott polgári iskolájának megnyitására, a katolikus leányiskola vezetése és Braun Gyula plébános közvetlenül a kultuszminisztériumhoz fordult magyar polgári iskola létesítését kérve. A minisztérium szokatlan gyorsasággal reagált, és engedélyezte az első két koedukált osztály felállítását. Az új intézmény a katolikus leányiskola keretei között működött, de az egyháziak mellett állami tanárok is oktattak benne, és a vizsgákat is a pesthidegkúti állami polgári iskola tanárai előtt tették le a tanulók. A tankerület „a rendkívüli körülményekre való tekintettel, praecedensül nem szolgáló különös kivételképpen” egyszerűsítette az adminisztrációt, és anyagi kedvezményt is nyújtott a tanulók számára. A székesfehérvári püspök örömmel nyugtázta az eseményt és mindössze annyit kért a plébánostól, hogy igyekezzen elérni a pesthidegkúti állami polgári tanárainál, hogy a tanulók legalább a világnézeti tárgyakat katolikus tankönyvekből tanulhassák.⁶⁰

A nyári hónapokban mindkét részről elszánt kampány kezdődött a gyerekek toborzása érdekében. A *Volksbund*-polgáriba végül mintegy 60, a magyarba pedig mintegy 90 tanuló iratkozott be.⁶¹

A *Volksbund*dal szembeni fellépésnek is megvoltak azonban a korlátai, erre világít rá a következő példa. A *Volksbund*-tagok aránya ugyan nem haladta meg a budakeszi összlakosság hetedét-hatodát – erről lentebb még szó lesz – a szervezet mégis elég erővel és befolyással rendelkezett ahhoz, hogy nyomásgyakorlással bizonyos eredményeket érjen el. A két új iskola létrejöttével jelentősen megnőtt a

---

⁵⁹ MNL PML, IV. 401/a 28/1943. „Az akció elé semmi akadályt nem gördíték, sőt a háttérből közegeim útján igyekszem e kedvező alkalmat megragadni arra, hogy nem kívánatos elemeinktől megszabaduljak. Ez több községben igen eredményesnek ígérkezik.” – írta a főszolgabíró 1943 júliusában, a második SS-toborzással kapcsolatban.

⁶⁰ SzfvPL, No. 4511 Schol-4816/1942.

⁶¹ Braun Gy.: A plébánia története. i. m. 30.

hittanórák száma, ezért Braun plébános a püspökséghez fordult egy második, német segédlelkészi állás létesítése érdekében. Ennek kapcsán érkezett Budakeszire Henrik Wesselink, Magyarországon tartózkodó holland lelkész, aki nem sokkal korábban tért vissza Latin-Amerikából. A németül kiválóan beszélő Wesselink mindkét *Volksbund*-iskolában átvette a hitoktatást. Hamar népszerűvé vált a *Volksbund*-tagok körében, rendezvényeikre is szívesen eljárt. Braun plébános számára viszont egyre terhesebb lett jelenléte. A plébános panaszkodott Wesselink erősen náci világnézetére és arra, hogy egyáltalán nem hajlandó megtanulni magyarul, ezért megpróbálta elérni áthelyezését más német községbe.⁶²

Erre a püspökség nem volt hajlandó, mivel maga is károsnak ítélte meg Wesselink tevékenységét, viszont bízta Braunt, hogy a tanév végén maga közölje a hollanddal, hogy munkájára nincs többé szükség.⁶³ Braun ezt meg is tette, többek között anyagi nehézségekre hivatkozva. Miután Wesselink jelezte, hogy szívesen maradna, a püspökség azzal az indokkal erősítette meg az elutasítást, hogy az egyházmegye valamennyi községében szükséges a német mellett a magyar nyelv ismerete is.⁶⁴

Ekkor azonban közbelépett a *Volksbund*. Kérelmezte a püspöktől, hogy engedélyezze Wesselink önálló hitoktatóként való alkalmazását, és jelezte, hogy vállalja a felmerülő költségeket.⁶⁵ A kérést teljesítették, ami jól jellemzi az egyház a körülmények hatására alaposan megváltozott, óvatos, szinte már defenzív hozzáállását. „Tekintettel már a múlt iskolaévben történt alkalmazására, lehetetlen részemről a Bund iskola vezetőségének ez irányú kérelmét megtagadni, különben

---

⁶² SzfvPL, No. 4511-1620/1944.

⁶³ SzfvP, No. 4511-1377/1944.

⁶⁴ SzfvP, No. 4511-1620/1944.

⁶⁵ SzfvPL, No. 4511- 2412/1944.

magam alatt vágom az ágat, melyen állok és tarthatatlan lesz a helyzetem e német községben.” – jelentette Braun az esettel kapcsolatban.⁶⁶

A *Volksbund*dal való szembenállás demonstrálásában megnőtt a szerepe a hagyományosan magyar nacionalista szellemű Levente Egyesületnek, a Magyar Országos Véderő Egyesületnek (MOVE) és a cserkészységnek. A mozgalom legjelentősebb riválisa azonban – mint Basch is utalt rá – a nyilas párt volt. Ez – úgy tűnik – a régió egyik jellegzetességének tekinthető.⁶⁷

A nyilasok 1937–1938-tól kezdve a főváros környéki német települések legjobban kiépített és legtöbb támogatót maga mögött tudó ellenzéki mozgalmát hozták létre. Ezt tükrözték a Nyilaskeresztes Párt kimagasló eredményei az 1939-es választáson.⁶⁸ A párt népszerűségét jelentős részben protesztpárt-jellegének köszönhette, ami gazdasági és ideológiai motivációk mellett a nemzetiségi kérdés megoldatlanságából is táplálkozott.⁶⁹

A *Volksbund* megjelenése és gyors térnyerése 1940 őszén rövid úton konfliktusokhoz vezetett a két szervezet között.⁷⁰ A hatóságok már október elején

---

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ A problémáról bővebben: *Somlai Péter*: Budakeszi és az 1939-es választás. *Kisebbségkutatás* 21. (2012: 1. sz.) 71–112.

⁶⁸ Megállapítható, a német többségű községekben – Solymár kivételével, ahol egyedülként kiemelkedően szerepelt a kereszténypárt – mindenhol az NYKP szerezte meg a legtöbb szavazatot, számos községben 50% feletti eredménnyel.

⁶⁹ Szálasi 1935 óta formálódó nemzetiségpolitikai elképzeléseiben ugyanis folyamatosan jelen voltak a területi és kulturális autonómia különböző változatai. Ezek a magyar szupremácia alatt újjászervezett Kárpát-medence népeit illették volna – a zsidóság kivételével. Az NYKP tehát ezen a téren meglehetősen nagyvonalúnak tűnt, mindenekelőtt azért, mert nem szorgalmazta az asszimilációt. A nyilasok nemzetiségpolitikai elképzeléseiről bővebben: *Paksa Rudolf*: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk.: Romsics Ignác Bp., 2009. 291–296., illetve *Tilkovszky Lóránt*: Nemzetiségpolitika Magyarországon a 20. században. Debrecen 1998. 105–110.

⁷⁰ Basch felszólította az NYKP német tagjait, lépjenek ki a pártból és csatlakozzanak a *Volksbund*hoz. Kijelentette, hogy Szálásinak le kell mondania a magyarországi németiség szervezéséről, mert Himmler az egész népcsoportra igényt tart. Az NYKP eleinte óvatosan reagált, a németek lakta vidékek pártvezetőit felszólította, hogy ne akadályozzák a *Volksbund* szervezését és törekedjenek a barátságos viszony megőrzésére, hamarosan sor kerül a vitás kérdések rendezésére. Az ellentéteket azonban Basch és Szálasi személyes tárgyalásai sem tudták feloldani, a két szervezet viszonya

jelezték, hogy az NYKP tagjai a *Volksbund* szervezetekbe lépnek át, „a magyar–német kisebbségi szerződés ugyanis több jogot biztosít a VDU⁷¹ tagjai számára, mint amilyen jog a Nyilaskeresztes Pártban megilleti őket.” Budakeszivel kapcsolatban a fősztolgabíró többször kitért arra, hogy a nyilasok egy része átlépett a *Volksbund*ba, és a két szervezet között igen feszült a viszony.⁷²

Az új helyzet szülte zavarodott reakciókra jó példa Fruh József, volt nyilas képviselőjelölt esete, aki átlépett a *Volksbund*ba, majd meggondolta magát, de az NYKP-be már nem engedték visszalépni.⁷³

Az ellentétek egészen a családok szintjéig hatoltak. Mindennapossá váltak az összetűzések és viták, arról azonban nem maradt fenn adat, hogy ezek tettelegességig fajultak volna, mint a szomszédos Torbágyon. A szembenállás a fiatal korosztály rivalizálásában is megmutatkozott. Jellemző, hogy amikor a templomból jövet, illetve odafelé menet a Fő utcán összehalálkozott egymással a *Deutsche Jugend* és a leventék egyenruhában masírozó zenekara, megpróbálták egymást megzavarni és túlharsogni.⁷⁴

Mindkét fél alkalmazta a fenyegetés és a sutogó propaganda eszközét, a *Voksbund* például „*Feind*” (ellenség) feliratot festett ellenlábasa házfalára.⁷⁵ A hangulat különösen az 1941-es népszámlálás körüli hetekben, és az SS-sorozásoknál vált feszültté.

A *Volksbund* szervezési eredményei és működésének dinamikája

---

mindvégig feszült maradt. A későbbiekben a *Volksbund* leginkább a kormánypárt jobbszárnyát támogatta. L. Szöllösi-Janze, Margit: *Die Pfeilkreuzerbewegung in Ungarn*. München 1989. 265–266.

⁷¹ *Volksbund der Deutschen in Ungarn*, azaz Magyarországi Németek Szövetsége.

⁷² MNL PML, IV. 401.a 11/1940. Októberben Torbágyon az NYKP és a *Volksbund* tagjai között olyannyira elfajult az ellenségeskedés, hogy egy mulatság alkalmával verekedés történt, ezért a fősztolgabíró az összes, az évre tervezett táncmulatságot betiltotta.

⁷³ MNL PML, IV.401.a 13/1940.

⁷⁴ 76 éves, budakeszi férfi szóbeli közlése a szerzőhöz. Budakeszi, 2003 nyara.

⁷⁵ 74 éves, Budakesziről kitelepített asszony szóbeli közlése a szerzőhöz. Heidelberg, 2007. július 31.

A *Volksbund* szervezettségét tekintve igen vegyes eredményeket ért el az ország különböző vidékein és – bár pontos kimutatásokkal nem rendelkezünk – úgy tűnik, a főváros környékén kevésbé volt sikeres.⁷⁶

Maga Basch 1945. november 22-i kihallgatásán úgy vélte, hogy „a magyarországi németsegből a *Volksbund* tagjai voltak: Dél-Bácskában 80%, Erdélyben 95%, Szatmárban talán 10%, Dunántúlon 25% és a Vértes-hegységben 15–20%, Pest környékén a legkevesebb, Nyugat Magyarországon kb. 50% lehetett. Pest környékén inkább a nyilaspártban voltak benn a németek.”⁷⁷ A taglétszám a *Volksbund* néhány éves fennállása alatt az idő előrehaladtával is változott. Ismét Basch vallomását idézve:

„Nagyobb számban voltak közvetlenül a bécsi szerződés után, de amikor az SS-toborzás elkezdődött, tömegesen léptek ki, és 1943-ban a harctéri helyzet rosszabbodása után még nagyobb tömegben léptek ki a németek a *Volksbund*ból és azért is, mert a *Volksbund* nagy anyagi áldozatokat volt kénytelen tagjaitól követelni. Az Erdélyben és a Dél-Bácskában kilépett tagok száma igen csekély volt.”⁷⁸

A budakeszi *Volksbund*-tagok létszámáról ugyan – mint már említettük – nem maradt fenn pontos adat, de nagyságrendileg lehet rá következtetni. A helyi csoport 1942. június 27-én rendezett nagyszabású *Heimabend* keretében ünnepelte meg, hogy a tagság létszáma átlépte az ezret, azaz az 1941-es népszámlálás adataival számolva az összlakosság 13,66%-át, a német anyanyelvűeknek pedig 21,62%-át.⁷⁹

---

⁷⁶ A *Volksbund* létszámával kapcsolatos kalkulációkról bővebben: *Tilkovszky Lóránd*: Ez volt a *Volksbund*. A német népcsoport-politika és Magyarország, 1938–1945. Bp. 1978. 278–281.

⁷⁷ Akten des Volksgerichtprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn 1945/46. Szerk. Seewann, Gerhard – Spannenberger, Norbert. München 1999. 366.

⁷⁸ Akten i.m. 366.

⁷⁹ DV 1942. július 3. 4. Ebbe vélhetően a *Deutsche Jugend* tagjait, azaz a gyermekeket is beleszámolták.

Az országos tendenciák ismeretében ez az arány valószínűleg már nem növekedett jelentősen. Mint Basch is megállapította idézett vallomásaiban, a *Volksbund* létszáma a központi területen 1942-t követően inkább csökkent, mint nőtt. Az 1940-es községi választás eredményei és a *Volksbund*-iskolába beíratott tanulók létszáma alapján is állítható, hogy a *Volksbund*nak Budakeszin – Basch fentebb idézett kijelentésével összhangban – a lakosságnak csak egy viszonylag kis, de nem elhanyagolható hányadát, legfeljebb hetedét–hatodát sikerült beszerveznie.⁸⁰

A töredékesen fennmaradt hatósági jelentések szerint a szervezet 1941–1942-ben volt igen aktív, és tevékenysége különösen az őszi és téli hónapokban élénkült meg. A *Volksbund* számos, Budakeszin tartott rendezvénye közül a legnagyobb szabásúra 1942 októberében került sor, amikor a községben rendezték meg a Központi Terület (*Gebiet Mitte*) Téli Segélyakciójának sportversennyel egybekötött ünnepélyes megnyitóját. A látványos külsőségek között zajló eseményen részt vettek a szomszédos falvak díszküldöttségei is. A napkerek⁸¹ és magyar nemzeti zászlókkal feldíszített sportpályán az esős idő ellenére impozáns tömeg köszöntötte a fanfárok hangjára bevonuló Basch Ferenc népcsoportvezetőt és kíséretét. A magyar, a német és a magyarországi német himnuszt követő beszédek után a tömeg „népiségi fogadalmat tett”. A rendezvényt záró sportverseny győzteseinek maga a népcsoportvezető adta át a díjakat.⁸²

1943 folyamán azonban egyre többször számoltak be a hatóságok a *Volksbund* passzivitásáról. „Általában ezen mozgalomban hónapok óta elkedvtelenedés jelei

---

⁸⁰ A *Volksbund*-iskola tanulóinak aránya az 1943–44-es tanévben az összes tanuló 30,5%-át tette ki (L. Tóth Á.: Nemzetiségi népiskolák i. m. 35.), ami ennél magasabb arány, bár tudunk róla, hogy voltak az iskolának olyan tanulói is, akik más településekről származtak, illetve akiknek a szülei nem voltak *Volksbund*-tagok. A belügyminisztérium által 1948 tavaszán lezárt összegző névjegyzék 704 *Volksbund*-tagot tartalmaz. L. Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós: A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Bp. 2004. 292. A *Volksbund* létszámának pontosabb megállapítása mindenképpen további kutatást igényel.

⁸¹ A napkerék – gyakorlatilag a horogkereszt egyik formája – a *Volksbund* jelképe volt.

⁸² DV 1942. október 23. 4–5.

mutatkoznak.”⁸³ – áll a főszolgabíró 1943. szeptemberi jelentésében. A kiábrándulást jelentős részben a tengelyhatalmak háborús kudarcai okozták, emellett egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a *Volksbund* a Harmadik Birodalom eszközévé válva a magyarországi németiség totális háborús bevetéséért dolgozik. Számtalan bizalmas felmérése és adatgyűjtése mellett döntő szerepe volt a két önkéntes SS-toborzás, majd 1944 tavaszán a kényszersorozás megszervezésében és lebonyolításában.

A háborús fejleményeket 1943-tól kezdve a *Volksbund* programjai is tükrözték. Ritkábbak lettek, majd megszűntek a táncmulatságok. A *Heimabendek* és az előadások fő témája pedig már nem a hazai németiség öntudatra ébredése és saját intézményeinek kiépítése volt, hanem az áldozatvállalás, a helytállás, a totális háborús bevetés és végül a végső győzelembe vetett hit ösztönzése. 1944 őszén a *Volksbund* tevékenysége gyakorlatilag már csak a szovjet hadsereg előli menekülés, azaz az evakuálás megszervezésére szorítkozott.

---

⁸³ MNL OL, K 149 5. t. 99. d. 1685/1943.

Péter Ferenc Somlai

DER VOLKSBUND IN BUDAKESZI – EIN VERSUCH DER VERWIRKLICHUNG DER „VÖLKISCHEN AUSSONDERUNG“ IN EINER DEUTSCHEN GEMEINDE IN DER UMGEBUNG VON BUDAPEST

Nach dem Wiener Volksgruppenabkommen am 30. August 1940 wurden in zahlreichen deutschen Gemeinden in der Umgebung von Budapest – so auch in Budakeszi/Wudigeß – die Ortsgruppen des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (VDU) gegründet. Sie vertraten offen das Programm der sog. „völkischen Aussonderung“, d. h. der Dissimilierung, was in den sich rasch modernisierenden, der Assimilation besser ausgesetzten hauptstadtnahen deutschen Gemeinden bedeutende Änderungen nach sich zog.

Während die Bestrebungen des Volksbundes in Budakeszi auf dem Gebiet der Wirtschaft und der lokalen Verwaltung eher wenig Erfolg hatten, konnte sich die Volksgruppenorganisation hinsichtlich des öffentlichen und kirchlichen Sprachgebrauchs und des kulturellen Lebens (Chöre, „Spielschar“ usw.) besser durchsetzen. Den größten Erfolg erreichte sie jedoch im Unterrichtswesen: Im September 1941 konnte eine eigene Elementarschule gegründet werden. Im nächsten Schuljahr wurde auch ein privater Bürgerschulkurs eröffnet. So wurde die VDU-Schule in Budakeszi mit sechs Lehrkräften und 208 Schülern (1943) neben der VDU-Schule in Sopron/Ödenburg die größte Einrichtung dieser Art in Ungarn.

Das Auftreten des Volksbundes spaltete die Dorfgemeinschaft, und die die Assimilation anstrebende lokale Intelligenz und die Kirche mussten gewissermaßen den neuen Tendenzen weichen. Der Druck seitens des Volksbundes hatte nämlich nicht nur einen ethnisch-nationalen, sondern auch einen sozialen Charakter: Die Volksgruppenorganisation wendete sich mit ihrer aktiven sozialen Tätigkeit im Zeichen der „Volksgemeinschaft“ an die unteren sozialen Schichten der Gemeinde und griff in ihrer Rhetorik mit Vorliebe und heftig die Dorfpotentaten und

Geistlichen an. Diese konnten aber in diesem Konflikt in der Regel mit der Unterstützung der staatlichen Behörden auf Kreis-, Komitats- und sogar auf ministerialer Ebene rechnen. Das muss unter anderem einer der Gründe dafür sein, dass der Volksbund während seines vier Jahre langen Bestehens nie mehr als etwa 15–20% der Bevölkerung von Budakeszi erfassen konnte. Als einer seiner größten Rivalen galt die hungaristische Pfeilkreuzerbewegung.